

Ömer Obuz, *Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye: Kediler, Köpekler, Kargalar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, 208 s.

Değerlendiren: Hülya Kaşıkçı

Sosyal bilimciler olarak evrenini Avrupa-merkezcilik, devlet-merkezcilik, insan-merkezcilik gibi belirli “merkezciliklerin” oluşturduğu bir çemberin içindeyiz. Çemberin dışına çıkmak, çemberin farkında olmakla mümkün. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde toplumsal tarih alanındaki çalışmalarıyla resmî tarih anlatısının sınırlarını aşındıran tarih profesörü Obuz, bağımlılar, dolandırıcılar, kumarbazlar, dilenciler, hayvanlar gibi çemberin dışında kalan konulara odaklanmaktadır. Sirkeci Ahmet'in, Macar bir lokantacının üç renkli erkek kedi getirene 12000 dolar vereceğine dair haberi almasıyla başlayan arayışı, arayışın mahkemeye aksederek kamusallaşmasını anlatan *Tuhaf Bir Hadisenin Peşinde: Üç Renkli Kedi Davası* (Obuz, 2023) adlı keyifli yazısıyla tanıştığım kalemiyle ikinci buluşmamız, bu değerlendirmeyi oluşturan kitabıyla oldu. İlkinin verdiği keyfin aksine ikinci yazının, konusu sebebiyle oldukça zorlayıcı ve sarsıcı olduğunu söylemek mümkün.

Temel iddia olarak, “II. Mahmud döneminden itibaren arıza olarak görülenlerin [kediler, köpekler, kargalar], medeniliğe aykırı oldukları gerekçesiyle damgalanıp imhâ edilmelerinin giderek kökleşen bir gelenek oluşturduğunu ve bunun erken Cumhuriyet yıllarında zirveye ulaştığını” (Obuz, 2022) söyleyen yazar, bahsi geçen hayvanların iktidar nazarında “ilkelliği”, “geri kalmışlığı”, “hastalığı” temsil ettiği için -Erving Goffman'dan aldığı “damga” kavramıyla- “soysuz, serseri, adi, muzır,

@ Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, hulyakasikci1991@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-9371-0567>

DOI: 10.12658/D0385
insan & toplum, 2024; 14(4): 239-243.
insanvetoplum.org

pis, düşman” sıfatlarıyla “damgalandığını” ve imhâ edildiğini anlatır. Hayvanların tasarrufunda “ilan-ı harp”, “istila”, “savaş” kelimelerinin kullanılmasının halkta acıma ya da yardım duygusunu öldürerek imhâyı meşrulaştırdığını vurgular (ss. 15-17).

Başlığı, konusu ve iddiasıyla oldukça dikkat çekici olan kitap, ne yazık ki iddiasında indirgeyici kalmaktadır. Kitabın iddiası, bütününe yansımamakta; medeniliğe aykırılık, imhâ sebeplerinin/süreçlerinin tek boyutunu oluşturmaktadır. Kitabın Osmanlı’dan erken Cumhuriyet’e hayvanlara yönelik devlet şiddetini ele aldığını ve şiddetin II. Mahmut döneminden itibaren arttığını söylemek mümkünse de sırf kapsadığı dönemden kaynaklı, konuyu modernleşme üzerinden okumak yetersiz görünüyor. Kavramlar ise özensiz ve dikkatsiz kullanılıyor. Osmanlı gibi çok dilli, dinli, etnisiteli toplum, Müslüman-Türklerden müteşekkilmış gibi karşımıza çıkıyor ve İmparatorlukta yaşayan gayrimüslimler ile Müslüman olup Türk olmayan tebaa göz ardı ediliyor. Gayrimüslim ise kitap boyunca Avrupalıları ifade ediyor.

Kitabın zamansal ve mekânsal sınıрыsa açık değil. Yararlanılan kaynaklar doğrultusunda kitabın 15. ve 20. yüzyıl arasını ve ağırlıklı olarak İstanbul’da¹ geçen hadiseleri ele aldığı söylenebilirse de çalışmanın sınırlarını netleştirmek, gerekçelendirmek ve modernleşmeyle bağlantılandırmak iddiasını güçlendirebilirdi. Yapılan genel değerlendirmeden sonra kitabın içeriğine dair şunları söylemek mümkündür:

Yazar; devlet arşivlerinden, meclis tutanaklarından, yasalardan, seyahatnamelerden, edebî ve felsefî eserlerden, dergilerden, köşe yazılarından, gazete haberlerinden, karikatürlerden ve minyatürlerden hareketle kapsamlı bir literatür sunuyor. Giriş ve sonuç niteliğindeki bölümler dışında, dokuz bölümden oluşan kitabın ilk bölümü Osmanlı İstanbul’unun hayvanlarına, ikincisi Osmanlı’da köpeklere, üçüncü ve dördüncü bölümler kargalara, kalanı ise kedilere yönelik gerçekleştirilen himaye, tecrit ya da imhâ şekillerine ve süreçlerine ayrılmaktadır.

Birinci bölümde Obuz, Gerard MacLean’a referansla Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan hayvanları (i) tehlikeli olanlar, (ii) bilindik ya da yararlılar, (iii) egzotik ve efsanevi hayvanlar olarak üçe ayırır (24). Seyahatnamelerde en çok yer verilenlerin “ilkellik” ve “çirkinlik” olduğu gerekçesiyle kediler ve köpekler olduğunu söyler (28). Bölümün ilk alt başlığı “sınırlar”da kavramı, “Osmanlı döneminde Türkler ile gayrimüslimlerin hayvanlara yaklaşımını izah etmek için” kullanır (s. 33). Osmanlılar

1 İstanbul, Osmanlı’nın merkezi olması, Hac güzergahında oluşu, Roma ve Bizans etkisiyle tarihsel ve kültürel hafızayı oluşturması, sömürgeleştirme arzusu gibi çeşitli sebeplerle Batılı seyyahların Doğu’ya yolculuklarında önemli güzergahlardan. Bu nedenle Doğu’ya gelen seyyahların yazılarında da önemli bir yer oluşturur. Kitaptaki tercih de bundan kaynaklı gibi görünüyor.

ile Avrupalılar arasında karşılaştırma yapmanın hiç adil olmayacağını, Osmanlı'da İslamiyet'in de etkisiyle hayvanlara karşı şefkatin ve hoşgörünün yoğun olduğunu dile getiren yazar, “sapmalar” kısmında modernleşme sürecine kadar hayvanlara yaklaşım konusunda “Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında” sınır çizmenin kolay olduğu, buna karşılık, modernleşmeyle beraber bu sınırlardan sapmaların olduğu tespitini yapar. Yukarıda da bahsettiğim, Osmanlı ve gayrimüslim kelimelerinin sıklıkla hatalı kullanımını burada görmek mümkün.

Ölüm Kampına Sürülen Köpekler bölümünde yazar, köpeklerin kontrolsüz çoğalmaları, veba ve kuduz gibi gerekçelendirmelerle “muzır” ve “fazlalık” olarak damgalandığını ve sürülme ya da zehirlenme gibi yok etme girişimlerinin olduğunu dile getirir. Buna ek olarak, köpeklere karşı gerçekleştirilen imhanın II. Mahmut döneminden itibaren sürekli gündemde olduğunu söyleyen Obuz, imhada temel referansın Avrupa'nın görünümü olduğunu vurgular (s. 73). Kitabın temel iddiası olan modernleşme ve medenileşme kaygısıyla hayvan katliamlarının yapılması ise bu bölümde verilir. Şinasi, Abdullah Cevdet ve Ebüzziya Tevfik gibi dönem yazarları, kamusal alanı hayvanlardan arındırmanın gerekliliğine dair yazılarla kamuoyu oluşturur. Farklı yıllarda köpekleri Hayırsız Ada'ya sürgüne gönderme, ilaçla-gazla zehirlenme, kuyruğunu getirene para ödülü vererek halkı teşvik etme gibi oldukça acımasız imha örneklerini kitapta görmek mümkündür. Üzücü noktalardan biriye Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin sokak hayvanlarını koruma ve kollama faaliyetlerinin aksine, imhâ sürecinde hayvanları toplamak ve zehirlenmek gibi yollarla belediyelerle yaptığı iş birliğidir.

Kargalara İlan-ı Harp: “Kara Düşmanlar”ı Niçin Öldürmeli? ile Normalin Ötesi, Lüfer de Var Karga da başlıklı bölümlerde, kargaların da “adı”, “yezid”, “ziyankâr”, “kafir” ve “muzır” gibi sıfatlarla damgalanıp imhâ edildiğine dair sarsıcı örnekler sunulur. Yazar, kargaların “1920’lerden itibaren hayvan katliamlarının öznesi” (s. 115) olduğunu vurgular. Ekinlere zarar verme, koku yapma, sesleriyle gürültüye sebep oldukları gibi gerekçelerle 1924 yılında, Muzır Hayvanların İtfafları hakkında 13 maddelik bir yasal düzenleme; 1937 yılında ise Kara Avcılığı Kanunu çıkarılır ve kargalara savaş ilan edilir, ilgili yasalar çerçevesinde halk, öldürmeyenlere ceza kesilmesi suretiyle, devletle iş birliği yapmaya mecbur bırakılır. 18 ile 50 yaş arasındaki herkesin “vurdıkları karga başlarını veya beşer yumurtasıyla karga yavrusunu getirmek suretiyle mükellefiyetini ödeyecekleri[ni], savaşa yanaşmayanlar ya da savaşı eksik yapanlara yasal muamele yapılaca[ğımı]” (s. 128) bildiren yasa sonrası, balık pazarlarında karga başları “lüfer de var karga da” nidalarıyla satışa çıkarılır. Yazarın verdiği örnekler doğrultusunda kargaların damgalanmasındaki temel kaygıların ise sağlık ya da ekinlere zarar vermesi dolayısıyla ekonomi olduğu

söylenbilir. Bununla beraber, sunulan örneklerde modernleşme, medenileşme iddiası ya da Batı'ya öykünmeye dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla yazarın temel savı aşırı yorum olarak okunabilmektedir.

Yaşasın Kediler bölümünde, Osmanlı ile Avrupa'nın kedilere dair yaklaşımının karşılaştırması yapılır. Kedilerin Avrupa'da "cadılık" ya da "şeytanla" bağlantılandırılarak cezalandırılması, yakmak, tıraş etmek, tırnaklarını kökünden çıkarmak gibi çeşitli şiddete maruz bırakılmasına karşılık, Osmanlı'da özellikle İslam'dan kaynaklı sevilip beslenildiği vurgusu yapılır (ss. 133-135). "Kedilerin temiz olması", "Hz. Muhammed'in kedileri sevmesi", "Tanrı'nın dileğini yerine getirmek" gibi gerekçelerle kedilerin refah içinde olduğu belirtilmiştir (135-137). Fakat yazarın iddiasına göre, Cumhuriyet'le birlikte kedilere ilişkin bu merhametli tutum değişmiş, kedileri "sokaktan arındırma arzusu, bir sürenin sonunda çeşitli gerekçeler ekseninde sistematik ve kesintisiz kısımlara yol aç[mıştır]." (s. 139). Osmanlı ile Avrupa'nın karşılaştırmasında Osmanlı'nın tutumunda İslam'ın belirleyiciliğini vurgulayan ve kitabın başından itibaren olumlayan yazar, kedilere tutum konusunda haklı olsa da -ki kedi beslemenin İslam'da peygamberin Mûezza isimli bir kedisi olması dolayısıyla sünnet olması ve kedilerle ilgili hadisler de eklenebilir- kitabın konusu ve dine yaptığı vurgu göz önüne alındığında tarafsızlık gereği dinin temel iki bayramından biri olan Kurban'a şerh düşebilirdi. Bununla beraber Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e tutum değişikliğinin nedenleri belirginleştirilseydi daha iyi olurdu.

Pis Sokakların Temiz Kedileri Olmaz: Kir, Pas, Nefret adlı altıncı bölümde, İstanbul sokaklarının pisliğine, pisliğin sebeplerine, kedilerin bundaki rollerine dair tartışmalara yer verilir. Kedilerin bu dönemde "adi", "serseri", "nankör", "başıboş", "hain", "sabıkalı" olarak "damgalandığı" dile getirilir (s. 147). "Medenileşmek iddiasıyla pek çok şeyin dizayn edildiği, aynı zamanda şehirleşmenin yoğunlaştığı yeni düzende kedilerin de itibarsızlaştırılmasında mikrop ve gürültünün kaynağı oldukları iddiası önemli bir yer tuttu" diyen Obuz, her ne kadar şehirleşme ve medenileşme konusunda İstanbul'un pisliğini göz önüne alsa ve medeniyet vurgusunu ön plana çıkarsa da kitapta kedilere ilişkin olumsuz tavrın tek gerekçesinin bu olmadığı; tifo, kuduz gibi hastalıkların da sebepler arasında olduğu görülmektedir.

İstanbul'da Kedi Engizisyonları yedinci bölümün başlığıdır. Hayli sarsıcı, çarpıcı örneklerin ve verilerin olduğu bölümde 1920'lerden itibaren kedilere yönelik algının değiştiği tekrar vurgulanır ve kedilerin sistematik bir biçimde katledildiği anlatılır. Dönemin gazetelerinden, karikatürlerinden ve Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin faaliyet raporlarından yararlanılarak on binlerce kedinin belediyeler ve cemiyet eliyle katline ilişkin veriler sunulur. Bununla beraber dönemde, köpekler örneğinde olduğu gibi halk teşvik edilmiş ve kedilerin kuyruklarını getirene "beş kuruşluk" ödül

verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararın, kedisiz sokaklar adına sistematik çabayı gösteren önemli boyutlardan biri olduğu söylenebilir.

Devam niteliğinde olan *Kediler Farelere, İnsanlar Herkese Karşı ve Etinden, Sütünden, Derisinden: Kedileri Ne Yapmalı* başlıklı bölümlerde ise kedilerin vebayla mücadelede romatizmaya sağladıkları yararlar ile daha sonra değişen algı sonucu damgalanmaları üzerinde durulur. Hayvan katliamlarında temel bahanenin modernleşme değil de sağlık olduğu bu bölümde de görülen kayda değer bir husustur. Bölümde dikkat çeken bir diğer tartışma ise kıtlık durumlarında kedi etinin yenmesi (ss. 180-188) tavsiyesidir ki, İslam dininde kedi eti yemenin haram olduğu göz önüne alınırsa, konunun halka sirayet ediş biçimi, halkın tepkisine yol açıp açmadığı oldukça merak uyandırmaktadır.

Bu genel bilgilendirme ve değerlendirmeler çerçevesinde, birtakım eksiklikler ya da netleştirilmeye ihtiyaç duyulan noktalar olsa da kitap şu açılardan literatüre oldukça önemli katkıda bulunmaktadır: Birinci olarak kitap, devletin halkla iş birliği içinde hayvanlara yönelik sistematik şiddetin geçmişte sirayet ediş biçimini oldukça çarpıcı bir biçimde göstermektedir. Güncelliğini ve sistematikliğini her geçen gün farklı olayla gördüğümüz, üzülen ve öfkelenerek takip ettiğimiz hayvanlara yönelik şiddeti odağına alması bu nedenle de oldukça önemli. İkincisi, kullanılan kaynakların zenginliği, konuya ilgisi olan araştırmacıları yönlendirebilecek değerdedir ve kaynak çeşitliliği verilen emeği göstermektedir. Son olarak, kitap, bir yandan insan-merkezci, Batı-merkezci, devlet merkezci bakış açılarını sayısız örnek sunmakla kalmıyor; ayrıca odağına aldığı konuyla sosyal bilimlerin öznesinin insanla sınırlanamayacağını ve yalnız olmadığımızı gösteriyor.

Kaynakça

Obuz, Ö. (2022). Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye: Kediler, Köpekler, Kargalar. İletişim Yayınları.

Obuz, Ö. (2023). "Tuhaf Bir Hadisenin Peşinde: Üç Renkli Kedi Davası", Toplumsal Tarih, sayı 352. s. 66-69.